

הרב צבי א' נויגרשל

איסור הישיבה בארץ מצרים

כתב הרמב"ם: "ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים מן היס הגדול ועד המערב ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה כנגד כוש וכנגד המדבר, הכל אסור להתישב בה. בשלושה מקומות הזהירה תורה שלא לשוב מצרים שנאמר 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד', 'לא תוסיף עוד לראותה', 'לא תוסיפו לראותם עד עולם', ואלכסנדריאה בכלל האיסור"¹.

מקור דברי הרמב"ם במכילתא:

"כי כאשר ראיתם את מצרים, בשלושה מקומות הזהיר המקום לישראל שלא לשוב מצרים שנאמר 'כי כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עד עולם' (שמות י"ד, יג), ואומר 'זה' אמר לכם לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד' (דברים י"ז, טז). ואומר 'והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה' (דברים כ"ח, טח), בשלושתם חזרו שם ובשלושתם נפלו.

הראשונה, בימי סנחריב שנאמר 'הוי היורדים מצרים לעזרה' (ישעיהו ל"א, א); השנית, בימי יוחנן בן קרח שנאמר 'והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים והחרב אשר אתם דואגים ממנו שם ידבק אחריכם מצרים ושם תמותו' (ירמיהו מ"ב, טז), והשלישית, בימי טורנינוס" וכי"².

וכן הירושלמי מסכת סוכה: "תני רשב"י בג' מקומות הזהירו ישראל שלא לשוב ארץ מצרים וכי"³.

המקור לדברי הרמב"ם "ואלכסנדריאה בכלל האיסור", בירושלמי שם: "תני א"ר ידה מי שלא ראה דיפלי איסטבא של אלכסנדריאה לא ראה כבוד ישראל מימיו וכי' ומי החריבה טרוגינינוס הרשע". וכן בבלי מסכת סוכה: "תניא רב יהודה אומר מי שלא ראה דיופלוסטין של אלכסנדריה של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל וכי'. אמר אביי וכלהו קטלינהו אלכסנדרוס מוקדון. מאי טעמא איענשו? משום דעברי אהאי קרא 'לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד' וכי"⁴.

1. משנה תורה, הלכות מלכים פרק ה' הלכה ז'.

2. מכילתא, מסכת דויהי בשלח פרשה ב', מהד' הארוויטץ-רבין, עמ' 95.

3. פרק ה' הלכה א'.

4. דף נא, ע"ב.

הריטבי"א במסכת יומא דן בעניין האיסור לשבת בארץ מצרים ואלו דבריו: "פיי דאעייג דכתיב ילא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, כבר פירשו בספרי לגור שם אי אתה חוזר אבל אתה חוזר לסחורה ולכבוש את הארץ. ומיהו תמיהא מילתא, על מה סמכו העולם לגור בזמן הזה במצרים כגון הרמב"ם ז"ל וכמה גדולים אחרים. ויש אומרים שאותן עיירות כבר נתבלבלו ונחרבו ואלו עיירות אחרות הן שנתיישבו אחרי כן. וה"ר אליעזר ממיץ תירץ שלא אסר הכתוב אלא להולך בדרך ההוא שמארץ ישראל והמדבר למצרים דהכי כתיב קרא ילא תוסיפון לשוב בדרך הזה! והנכון יותר, שאין האיסור ההוא אלא בזמן שישראל שרויין על אדמתם, אבל בזמן הזה שנגזר עלינו להיות נידחים בכל קצוי הארץ, כל חוצה לארץ אחד הוא, ואין איסור אלא שלא לצאת מדעת מן הארץ לחוצה לארץ"⁵.

וכן הקשה בסמ"ג (לאוין רכ"ז) ותירץ: "ושמא טעמו משום שעלה סנחריב וביבל כל העולם כולו וגם מצרים נתבלבלו כדתניא בתוספתא דקידושין פ"ה הי"ד וכו'. אבל תירוץ זה קשה מהגמי בסוכה, שם למדנו: "ואלכסנדריהא מאי טעמא איענשו משום דעברו אהאי קרא דלא תוסיפון לשוב" וכו' ומעשה זה היה אחר שבילבל סנחריב את האומות. הסמ"ג מקבל את תירוצו של ר' אליעזר ממיץ בעל ספר היראים.

על תירוץ זה הקשה רדב"ז: "ואין זה טעם מספיק, דהא קרא ד'לא תשוב בדרך הזה עוד' ניחא, אבל הנך קרא דכתיב ילא תוסיפו לראותם עוד' מאי איכא למימר"⁶:

הרדב"ז שם כתב עוד: "ויש ליתן טעם שלא אסרה תורה אלא לירד לגור שם ולהשתקע כדאיתא בירושלמי, לישיבה אי אתה חוזר, אבל חוזר אתה לסחורה ולפרקמטיא ולכיבוש הארץ. וכל היורדים תחילה לא ירדו להשתקע אלא לסחורה. ואע"ג דאחיכ נשתקעו, אין כאן לאו, אלא איסורא בעלמא, ומפני טורח הטילטול ומיעוט רווח המזונות בשאר המקומות לא חששו לאיסור זה" וכו'⁶.

בהמשך כתב רדב"ז: "וא"ת תיקשי לרבינו (הרמב"ם) שהרי נשתקע במצרים, וי"ל דאנוס היה על פי המלכות שהיה רופא למלך ולשרים. וגם אני נתיישבתי במצרים זמן מרובה ללמוד תורה וללמדה וקבעתי שם ישיבה. וכי האי גוונא מותר, ושוב באתי לירושלים"⁶.

כנראה, סברת רדב"ז שהאיסור הוא ישיבת קבע ולא ישיבה לזמן, על פי לשון הרמב"ם: "ואין איסור אלא להשתקע שם" וכו'⁷.

הגאון רבי יצחק אי' הלוי הרצוג זצ"ל (רבה הראשי הראשון של מדינת ישראל) עסק בשאלת איסור הישיבה בארץ מצרים בתשובה הלכה למעשה. הרב דן בארוכה בכל השיטות ההלכתיות⁸. הדיון באיסור הישיבה במצרים העסיק את חכמי ישראל. הם ביקשו למצוא היתר למציאות שהייתה קיימת במשך דורות רבים, ולכאורה

5. ריטב"א יומא דף לח, ע"א ד"ה לאלכסנדריה של מצרים. והעירו שם "בספרי לפנינו ליתא", אולם כן הוא בירושלמי סנהדרין פרק י' הלכה ט'.

6. רדב"ז הלכות מלכים פרק ה' הלכה ז'.

7. הלכות מלכים פרק ה' הלכה ח'.

הייתה מנוגדת להלכה מפורשת⁹. ולחומר העניין נראה לי להציע דרך חדשה בביאור דברי הרמב"ם.

כתב הגרא"י קוק זצ"ל כי היו בישראל: "משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה... שהם אינם על פי גדרי התורה של הלכות יחיד"¹⁰. כלומר, הייתה קיימת מערכת הלכות בענייני מדינה. הלכות אלה עסקו בסמכויות המלך, הסדר היחסים בין זרועות השלטון השונות והעם, דיני מלחמה לסוגיהם, יחסים בינלאומיים וכדו'. גם להלכות "אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה"¹⁰. הפסקת החיים המדיניים העצמאיים במשך הדורות גרמה לשכחת הלכות אלה ברובן. בדברי חז"ל נמצאים "שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה"¹⁰. על פי שרידים אלה נקבעו בפוסקים הלכות רבות, בעיקר ברמב"ם, שעניינן הלכות מדינה.

הלכות מלכים ומלחמותיהם בספר משנה תורה לרמב"ם עוסקות בהלכות עם ומדינה (=הלכות מלכות) לא בהלכות יחיד. בהלכות אלה אנו למדים כיצד לקיים את המצוות המוטלות על עם ישראל, "שלוש מצוות נצטוו ישראל" וכו', כיצד לקיים את המצוות המתייחסות למלך, העומד בראש העם, המייצג את הריבונות של האומה הישראלית בארצה.

בהלכות מלכים פרק ה' הלכות א-ה עוסק הרמב"ם בדיני מלחמה לסוגיה. הוא מגדיר את סוגי המלחמה ובהתאם לכך את שינויי הדינים בין המלחמות השונות. המלחמה לכיבוש אי"י והחרמת שבעת העממים היושבים בה, החיוב להכרית זרעו של עמלק, מוטלים על עם ישראל. המלך פועל בשם העם. באותו הקשר פוסק הרמב"ם בהלכה ו': "כל הארצות שכובשים ישראל במלך על פי בית דין הרי זה כיבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר והוא שכבשו אחר כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה".

הלכה זו קובעת כי מלך ישראל על פי בי"ד יכול להרחיב את גבולות ארץ ישראל, בתנאי שהרחבה זו באה לאחר שכל אי"י בגבולות התורה כבר נכבשה. כיבוש הרחבה זה הוא "כיבוש רבים". דינו של השטח הכבוש הוא כארץ ישראל לכל דבר. הלכות אלה עוסקות בהלכות מלכות. נראה לי כי גם הלכות ז'-ח' בפרק זה עוסקות בהלכות המתייחסות לכלל ישראל ולא ב"הלכות יחיד". הלכה ז' - "ומותר לשכון בכל העולם", פי' עם ישראל, מלך ישראל בשם עם ישראל, יכל להגיע להסכם עם כל מדינה בעולם על התיישבות של חלק מעם ישראל בה. "חוץ מארץ מצרים" וכו', אסור להגיע להסכמה מדינית עם מצרים לשם התיישבות ציבורית של חלק מעם ישראל בארץ זו.

8. הגרי"א הרצוג, שו"ת אורח חיים ב' סימן קי"ח הוצ' מוסד הרב קוק - יד הרב הרצוג, עמ' תקמ"ג-תק"נ.

9. סיכום קצר לדיון בשאלה זו עיין ד"ר מי ליטמן, איסור הישיבה במצרים, דף שבועי אוניברסיטת בר-אילן פרשת שופטים תשנ"ז.

10. הרב אי"י הכהן קוק, משפט כהן, סימן קמ"ג, הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' שט"ז.

11. שם סימן קמ"ה, עמ' שמ"ט.

בג' מקומות התורה אוסרת לחזור לארץ מצרים, פני האיסור לפי הרמב"ם, חזרה של ציבור מתוך עם ישראל להתיישבות ציבורית-מדינית בארץ מצרים על פי הסכם מדיני. במכילתא וכן בירושלמי נאמר: "בשלושתם חזרו שם ובשלושתם נפלו". א) בימי סנחריב ב) בימי יוחנן בן קרח ג) בימי טורנינוס (בירושלמי - בימי טורגינינוס). בשלושת המקרים מדובר על יחס מדיני-ממלכתי-ציבורי עם מצרים.

א) חזקיהו מלך יהודה מרד במלך אשור (מלכים ב' י"ח, ח). רבשקה נציג מלך אשור מדבר בשם מלך אשור אל חזקיהו: "עתה הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוץ הזה על מצרים" וכו', (שם י"ח, כא). חזקיהו מלך יהודה כרת ברית עם מצרים. על בסיס זה מרד במלך אשור, הפניה אל מצרים הייתה אקט ממלכתי-מדיני בניגוד לאיסור. ישעיהו הנביא מתנגד לפעולה מדינית זו: "הוי היורדים מצרים לעזרה" וכו' (ישעיהו ל"א, א).

ב) בימי יוחנן בן קרח: "ויקח יוחנן וכל שרי החיילים... וילכו וישבו בגרות כמוהם (כמהם) אשר אצל בית לחם ללכת לבוא מצרים" (ירמיהו מ"א, טז). הם פונים אל ירמיהו הנביא לשמוע את דבר ה' תוך התחייבות לשמוע בקול ה'. ירמיהו מודיע בשם ה': "אם שוב תשובו בארץ הזאת ובניתי אתכם וכו' ואם אומרים אתם לא נשב בארץ הזאת... לאמר לא כי ארץ מצרים נבוא אשר לא נראה מלחמה וכו' והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה תשיג אתכם בארץ מצרים" וכו' (ירמיהו מ"ב, טז). יוחנן בן קרח וכל שרי החיילים, אינם שומעים בקול הנביא בשם ה' ויורדים מצרים, ומצטרפים אל היהודים במצרים. זו פעולה מדינית-ציבורית. במצרים מתקיימים חיים ציבוריים כתוצאה של הסכם מדיני עם מצרים. ירמיהו הנביא מנבא חורבן על יהדות מצרים.

ג) גם בימי בית שני ההתיישבות היהודית במצרים היא התיישבות ציבורית מאורגנת. ציבור יהודי גדול, מאורגן, חי חיים אוטונומיים: "מי שלא ראה דיפלי איסטבא של אלכסנדריה לא ראה כבוד ישראל" (ירושלמי, מסכת סוכה). הגמי' אומרת כי יהודי אלכסנדריה נעשו מפני שעברו על איסור תורה בג' מקומות. האיסור בתורה מתייחס לשיבה צבאית-מדינית-ציבורית למצרים.

בהתאם לכך נסביר הלכה ח': "מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה ולפרקמטיא". מותר לקיים יחסי מסחר בין ישראל ובין מצרים, לתתום הסכמים כלכליים, בתנאי שיחסי המסחר לא יביאו להתיישבות ציבורית קבועה, "ויאין איסור אלא להתיישב שם". כמו כן פסק הרמב"ם (מותר לחזור לארץ מצרים): "ולכבוש ארצות אחרות".

מסביר מרן הגרא"י קוק זצ"ל: "שאתה חוזר... לעבור דרך מצרים לצורך כיבוש של ארצות אחרות"¹¹. מקור ההלכה (מובא ברדב"ז) בירושלמי פ"י סנהדרין: "אבל אתה חוזר לסחורה ולפרקמטיא ולכיבוש הארץ". למרות שפעולה זו היא צבאית-מדינית הזורשת הסכם בין המדינות היא מותרת כי האיסור הוא "להשתקע במצרים". בהמשך ההלכה מחדש הרמב"ם מדעת עצמו: "ויראה לי שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל על פי בית דין, שהיא מותרת ולא הזהירה (תורה) אלא לשוב לה יחידים" וכו'.

פ"י ההלכה: "אם כבש אותה (את מצרים) מלך ישראל על פי בית דין היא מותרת, שהוא פשוט שטעמו הוא דאינה נקראת בשם ארץ מצרים... כיוון שכבשה מלך ישראל על פי ב"ד, **בדין כיבוש רבים**, אחר שכבש ארץ ישראל שהיא מתקדשת בקדושת הארץ"¹¹. "בכיבוש רבים" מקבלת ארץ מצרים דין ארץ כמו כל מקום בעולם שנכבש כדין "כיבוש רבים". על ידי כך מתבטל האיסור לשוב לארץ מצרים.

בהמשך להסבר זה, נראה לעני"ד, הסבר דברי הרמב"ם בהמשך: "ולא הזהירה (תורה) אלא לשוב לה יחידים", כך: אם לא נתבטלה הריבונות המצרית על ידי "כיבוש רבים", אסור כל יחס מדיני-התיישבותי-ציבורי בין ארץ ישראל ומצרים. כל התיישבות ציבורית-מדינית, אפילו נעשית על ידי השלטון הלגיטימי בארץ ישראל, יש לה דין של "שיבת יחידים". כלומר, כאשר הריבונות המצרית אינה בטלה חל האיסור של שיבה לארץ מצרים, כמבואר לעיל. אפילו תיכבש כל ארץ מצרים אבל לא ב"כיבוש רבים", האיסור לשוב למצרים במקומו. כשם "שכיבוש יחיד" אעפ"י שנעשה ע"י מלך ישראל, אינו מעניק למקום הנכבש דין קדושת ארץ ישראל במלוא המשמעות לכל הדינים הכרוכים בכך, כך "שיבת יחידים" אינה מבטלת את הריבונות המצרית, אינה מעניקה לארץ מצרים דין ארץ ישראל, על כן חל האיסור של שיבה לארץ מצרים.

לפי דברינו בהלכות בפ"ה הלכות מלכים א-ט עוסקות בהלכות מלוכה לא בגדרי הלכות יחיד. בזה הוסרה השאלה החמורה בעניין ישיבתו של הרמב"ם ושל גדולים אחרים בתקופות שונות במצרים. האיסור לשוב לארץ מצרים בתורה אינו מתייחס ליחיד, לפרט. גם אם יהודים רבים מתיישבים במצרים, אבל ההתיישבות אינה תוצאה של פעולה מדינית ציבורית מטעם השלטון בארץ ישראל, הרי אינה בגדר האיסור לשוב לארץ מצרים שהזהירה תורה בגי' מקומות.